

ΤΑ ΕΙΣ ΤΑ «ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ» ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΣΧΟΛΙΑ
ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ 449 ΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

Εἰς τὸν δῶν τόμον τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθηνᾶ» εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ δημοσιεύσω ἐνδιαφέροντά τινα σχόλια εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» τοῦ Φωτίου ἐκ τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217 τῆς Bodleian Library τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου αἰῶνος¹. Τὰ σχόλια αὐτὰ τὰ ἀπέδωσα, μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως, εἰς τὸν Ἀρέθαν, διότι καὶ τὸ ὕφος των καὶ τὸ περιεχόμενον των ἔχουν πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενον σχολίων τοῦ Ἀρέθα. Εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας ἐκείνης ἐξέφρασα τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἀρέθας ὑπῆρξεν ἐνδεχομένως ὁ ἐκδότης καὶ ἄλλων ἔργων τοῦ Φωτίου. Πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ τεθέντος προβλήματος νομίζω ὅτι συμβάλουν καὶ τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα εἰς τὰ «Ἀμφιλόχια» σχόλια.

1. Ὁ κώδιξ 449 τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐγένετο τὸ πρῶτον γνωστὸς ἐκ τῆς ἐξ αὐτοῦ δημοσιεύσεως τῶν «Ἀμφιλοχίων» ὑπὸ

Σημ. Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀποτελεῖ τριῆμα σειρᾶς μικρῶν μονογραφιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετάζονται διάφορα ἐπὶ μέρους θέματα σχετιζόμενα πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου. Αἱ μονογραφίαι αὗται συνετάχθησαν εἰς τὸ Ἰνστιτούτον Dumbarton Oaks τοῦ Πανεπιστημίου Harvard, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου ἐτοιμάζονται πρὸς ἔκδοσιν οἱ τρεῖς πρῶτοι τόμοι τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Φωτίου, ἧτοι αἱ Ἐπιστολαί, αἱ Ὁμιλίαι καὶ τὰ Ἀμφιλόχια. Μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν αἱ ἀκόλουθοι συμβολαί: Λανθάνουσα ἐπιστολή τοῦ πατριάρχου Φωτίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον. Ὁρθοδοξία 25 (1950) 472-474. Μάξιμος Μαργουίνος καὶ Φώτιος. Αὐτόθ. 26 (1951) 311-318. Παῖσιος Λιγαριδῆς καὶ Φώτιος. Αὐτόθ. 26 (1951) 466-473. Τὰ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου σχόλια τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217. Ἀθηνᾶ 55 (1951) 125-154. Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου. EEBΣ 21 (1951) 74-109. The Codex Ambrosianus graecus 81 and Photius. Byzant. Zeitschr. 44 (1951) 370-372.

¹ Βασ. Λαοῦδα, Τὰ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου σχόλια τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217, Ἀθηνᾶ 55 (1951) 125-154. Ὁ κώδιξ Parisinus Suppl. gr. 90 δὲν εἶναι, ὅπως ἀναφέρω εἰς τὴν σ. 127 τῆς μελέτης αὐτῆς, ἀντίγραφον ἐκ τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217, ἀλλὰ τῆς ἐκ τοῦ κώδικος αὐτοῦ πρώτης ἐντύπου ἐκδόσεως τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ Montacutius (Λονδίνον, 1651). Ἐπίσης εἰς σελ. 143, στ. 32 τὸ ἀπαρεμφάτων προσώπων διορθωτέον εἰς ἀπαρέμφατα πρόσωπα.

τοῦ Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων τὸ 1858 ¹. Ὁ Hergenroether, ὅστις ἠτοίμαζε καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἀμφιλοχίων», εἰργάσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Vaticanus 1923 καὶ Coislinianus 270 ². Ἡ ἐργασία του ἐξετυπώθη τὸ 1860, μόλις δὲ τὸ 1863 ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων γενομένης ἐκδόσεως. Εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ μνημειώδους ἔργου του διὰ τὸν Φώτιον γράφει μετὰ πολλῆς ἐκτιμήσεως διὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἐκδόσεως ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Λαύρας ³.

Ἡ χρονολογία τοῦ κώδικος τῆς Λαύρας ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν σημεῖον ἀμφιλεγόμενον. Ὁ Οἰκονόμος τὸν ἐθεώρησεν ὡς ἔργον τοῦ 13ου αἰῶνος, τοῦτον δὲ ἠκολούθησε καὶ ὁ Hergenroether, ὅστις ἄλλως δὲν εἶδεν αὐτὸν τοῦτον τὸν κώδικα, ἀλλ' ἐθασίσθη εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Οἰκονόμου. Ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ὑπεστήριξεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα ⁴, τοῦτο ἔμω; ἠμφεσθῆτησεν ὁ Dvornik ⁵. Ὁ Weitzmann τὸν ἀπέδωκεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἢ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ τέλος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ⁶.

Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ κώδικος ἔχει εὐρυτέραν σημασίαν, διότι μετὰ τοῦ πίνακος περιεχομένων καὶ τοῦ κειμένου τῶν «Ἀμφιλοχίων» ὑπάρχει προσωπογραφία τοῦ Φωτίου καθημένου ἐνώπιον μικρᾶς τραπέζης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει βιβλίον τι ἀνοικτόν, καὶ ὁμιλοῦντος πρὸς ἐπίσκοπον ἱστάμενον ὄρθιον ἐνώπιόν του καὶ κράτοῦντα κώδικα ⁷. Καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ ἱστάμενος ἐπίσκοπος, ὅστις εἶναι ἐνδεχομένως ὁ Ἀμφιλόχιος, περιβάλλονται ὑπὸ φωτοστεφάνου. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἰδίας σελίδος — τοῦ ἐνδιαμέσου τμήματος καταλαμβανομένου ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου ἐν μέσῳ διακόσμου — εὐρίσκονται δύο μικρὰὶ τράπεζαι ἔχουσαι ἐπ' αὐτῶν ἀντικείμενα βιβλιογραφικοῦ

¹ Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ Ἀμφιλόχεια ἢ λόγων ἱερῶν συλλογὴ, ἐν ἣ ἑτήματα τῆς θείας Γραφῆς διαλύεται. Ἐκ κώδικος τῆς κατὰ τὸν Ἀθῶνα Μεγάλης Λαύρας, ἐκδιδόντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ἀθῆναι 1858. Σελ. ἔσ' + 412.

² *Migne*, PG. 101.

³ *J. Hergenroether*, Photius, Patriarch von Konstantinopel, 3 (1869) 37 κέ.

⁴ *A. Παπαδοπούλου Κεραμεῖος*, Ὁ Πατριάρχης Φώτιος ὡς πατὴρ ἅγιος τῆς Ὁρθοδόξου καθολικῆς ἐκκλησίας. Byz. Zeitschr. 8 (1899) 647-671.

⁵ *F. Dvornik*, The Photian Schism, Cambridge 1948, 388.

⁶ *Kurt Weitzmann*, Die byzantinische Buchmalerei des IX. und X. Jahrhunderts, Berlin 1935, 56.

⁷ Ἐνθ' ἀν. πίναξ LXII, 372. (Πρὸ. καὶ ἐνταῦθα εἶκ. 1 διὰ δεῖγμα γραφῆς τοῦ κώδικος).

ἐργαστηρίου, κάλαμον, κώδικα, κόριν, μέλαν κτλ. Ἐν ὁ κώδιξ εἶναι ἔργον τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὁ φωτοστέφανος σημαίνει ὅτι ἤδη κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, ὅπως ὑπεστήριξεν ὁ Παπαδόπουλος Κερραμεύς, ὁ Φώτιος ἐθεωρεῖτο ἅγιος εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ὁ κώδιξ εἶναι τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ δὴ τοῦ πρώτου ἡμίσεος αὐτοῦ. Ὁ Weitzmann, ὅστις σημειωτέον δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ ὑπάρχον, λόγῳ τῶν διαφορῶν χρονολογήσεως μεταξὺ Σοφοκλέους τοῦ ἐξ Οἰκονόμων καὶ Παπαδοπούλου Κερραμεύς, πρόβλημα, ὑπεστήριξε τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν βασισθεὶς ἐπὶ τῆς τεχνικῆς τῆς μικρογραφίας, τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἄλλων παλαιογραφικῶν στοιχείων τοῦ κώδικος. Ἡ παριστάνουσα τὸν Φώτιον καὶ τὸν Ἀμφιλόχιον μικρογραφία συνδέεται καὶ κατὰ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὰ συνθέτονα αὐτὴν, καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς ἐκτελέσεως πρὸς τὰς μικρογραφίας τοῦ ψαλτηρίου Chludoff καὶ τοῦ ψαλτηρίου τῆς μονῆς Παντοκράτορος 61, καὶ συνεπῶς δεόν νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐνάτου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Πρὸς τὴν ἰδίαν χρονολογίαν ἄγει καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων, ὅστις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Ἡ δὲ ἄκρως ἐπιμελετημένη γραφὴ του, ἡ μικρογραφία καὶ ὁ πίναξ περιεχομένων δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπίσημου οὕτως εἰπεῖν ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Φωτίου. Ὁ γράψας τὸν κώδικα δὲν εἶναι βεβαίως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν γραφέα τοῦ περιέχοντος τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου κώδικος Baroccianus graecus 217. Ἀμφότεροι ἔμως οἱ κώδικες δεόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προϊόντα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, καὶ δὴ, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὁμοιότης τῶν σχολίων, ὡς ἐκδόσεις γενόμεναι ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἐνός, τοῦ ἰδίου καὶ διὰ τοὺς δύο κώδικας μελετητοῦ.

2. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν κώδικα Baroccianus graecus 217, τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια εἶναι γεγραμμένα ἄλλοτε διὰ μικρογραμμίου καὶ ἄλλοτε διὰ μεγαλογραμμίου γραφῆς, τὰ εἰς τὸν κώδικα Λαύρας 449 σχόλια εἶναι ὅλα εἰς μεγαλογράμματον γραφῆν, ἀνήκουσι δὲ εἰς τὴν ἰδίαν χεῖρα, ἣτις ἔγραψε τοὺς τίτλους τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων τοῦ ἔργου καὶ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων. Εἶναι δυσχερὲς νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ χεὶρ αὕτη εἶναι διάφορος τῆς γραψάσης τὸ εἰς μικρογράμματον γραφῆν κείμενον τοῦ ἔργου. Ἐν πράγματι εἶναι, ὡς νομίζω, διάφορος, τότε ὁ γράψας τοὺς τίτλους καὶ τὰ σχόλια προσέθεσεν ἀμφότερα, ὅτε πλέον ἢ ἀντιγραφὴ τοῦ κειμένου εἶχεν ἤδη συμπληρωθῇ. Εἰς τὴν περίπτωσιν δλόκληρος ὁ κώδιξ εἶναι ἔργον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς, εἶναι προφανές ὅτι τὰ σχόλια ἀποτελοῦν ἀντίγραφον ἐκ

τοῦ κώδικος, ὅστις ἀπετέλεσε τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ἀντίγραφῆος. Ὁ κώδιξ οὗτος περιεῖχε καὶ τὸ κείμενον καὶ τὰ σχόλια. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ περίπτωση αὕτη δεόν νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι τὰ σχόλια οὐδεμίαν ἐνδειξὴν παρέχουσιν ὅτι εἶναι ἀντίγραφον. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν εἰς Baroccianus graecus 217 σχολίων διεπιστώθη ἐκ τῶν σφαλμάτων, τὰ ὅποια περιέχουσιν, ὅτι ταῦτα εἶναι ἀντίγραφον ἐξ ἄλλου κώδικος. Τοῦτο οὐδὲν δύνανται νὰ διαπιστωθῇ εἰς τὰ σχόλια τῶν «Ἀμφιλοχίων», διὰ τοῦτο δὲ θεωρῶ πιθανώτερον ἔτι ταῦτα ἐγράφησαν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον κώδικα, ἐξ αὐτοῦ δὲ ἀντεγράφησαν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας καὶ δὴ εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Hergenroether χρησιμοποιοηθέντας Vaticanus graecus 1923 καὶ Coislinianus graecus 270.

3. Εἰς τὴν ἐνταῦθα ἔκδοσιν τῶν σχολίων τοῦ κώδικος Λαύρας 449 ἠκολούθησα τὸ σύστημα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐγένετο καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν σχολίων τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217¹. Παραθέτω πρῶτον τὸν ἀριθμὸν τοῦ φύλλου τοῦ κώδικος, ἀκολούθως τὴν ἀντίστοιχον σελίδα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Οἰκονόμου, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne, τὸ ἀκριβὲς χωρίον τοῦ κειμένου τῶν «Ἀμφιλοχίων» τοῦ Φωτίου καὶ τέλος τὸ σχόλιον. Ἐπειδὴ καὶ ἐνταῦθα ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ παρουσιάσω σαφῆ εἰκόνα τῶν σχολίων καὶ τοῦ σχολιαστοῦ, παρέλειψα, ὡς καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» τοῦ Φωτίου σχολίων, τὰς πολυαριθμούς περιπτώσεις ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ σχολιαστὴς παραθέτει ἀπλῶς συντομογραφίαν τῶν λέξεων ΟΡΑΙΟΝ, ΧΡΗΣΙΜΟΝ ἢ ΣΗΜΕΙΩΣΟΝ, ἀρκεσθεῖς εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὅπου τὸ σχόλιον εἶναι κάτι περισσότερον μιᾶς ἐκ τῶν ἀπλῶν αὐτῶν λέξεων. Αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ σχολιαστὴς χρησιμοποιοεῖ μίαν ἐκ τῶν ἄνω λέξεων, εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε ἡ παροῦσα ἔκδοσις θὰ ἦτο ὑπὲρ τὸ δεόν φορτωμένη, ἐὰν ἐπεδίωκον νὰ ἐκδώσω ὅλα τὰ σημεῖα αὐτά. Μερικὰ ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδομένων σχολίων ἐδημοσιεύθησαν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Οἰκονόμου, ὅχι ὅμως ἄνευ λαθῶν. Εἰς τὰς σημειώσεις ἐπὶ τῶν σχολίων ἀναφέρω τὰς ἀναγνώσεις τοῦ Οἰκονόμου, παραθέτω δὲ καὶ ἄλλα τινὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἐνόμισα ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προω-

¹ Τὰ ἴδια ἀκριβῶς σχόλια φέρονται καὶ εἰς τοὺς κώδικας Vaticanus graecus 1923 καὶ Coislinianus graecus 270. Οἱ κώδικες ὅμως αὗτοι, ὅπως θὰ μοῦ δοθῇ ἢ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξω εἰς ἄλλην ἐργασίαν, εἶναι ἀντίγραφα τοῦ τῆς Λαύρας 449 καὶ συνεπῶς δὲν ἔχουν ἰδιαιτέραν ἀξίαν. Ὁ Coislinianus graecus 270 πλὴν τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων σχολίων ἔχει καὶ ἄλλα τινὰ διὰ χειρὸς δεκάτου τρίτου αἰῶνος. Περιγραφήν τοῦ κώδικος ἴδε εἰς R. Devreesse, Le Fonds Coislin, Paris 1945, 249 κέ.

θηθή τὸ περὶ τοῦ συγγραφέως τῶν σχολίων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ σχόλια εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» πρόβλημα. Ἡ ἔκδοσις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφικῶν ληφθεισῶν ἐκ μικροφωτογραφικῶν ὁλοκλήρου τοῦ κώδικος μερίμνη τοῦ ἐν Ἀθήναις κ. Μάνθου Δωρῆ, κατὰ παράκλησιν τοῦ Dumbarton Oaks Research Library and Collection τοῦ Πανεπιστημίου Harvard. Εἰς τὸν ἠγούμενον τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Λαύρας, εἰς τὸν βιβλιοθηκάριον αὐτῆς, εἰς τὸν κ. Μάνθον Δωρῆν καὶ εἰς τὸν κ. John S. Thacher ἐκφράζω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν εὐγενῆ συνεργασίαν των. Ἐπίσης θερμῶς εὐχαριστῶ τοὺς κκ. K. Weitzmann (Princeton University), A. Turyn (University of Illinois) καὶ P. Henry (Louvain), οἱ ὅποιοι εἶχον τὴν καλωσύνην νὰ ἐνδιαφερθοῦν διὰ τὰ πρὸς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου συνδεόμενα προβλήματα καὶ νὰ συνεργασθοῦν μετ' ἐμοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐν πνεύματι γνησίας «φιλολογίας».

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΩΝ

1. φ 45, Οἰκ. 37, Μ. 161. *Εἰ μὲν τοι γε τῶν λογίων ἢ αὐτὴ περικοπὴ μὴ ἐφ' ἐνὸς μόνου τῶν εἰρημένων ἐπιθεωρηθεῖη παρὰδειγμα, ἀλλὰ μεθελκυσθῆναι δύναίτο εἰς τε τὴν ἀπαρχὴν καὶ τὴν διαδοχὴν τοῦ λόγου, τάχα δὲ καὶ εἰς τὸ παρέλκον, οὐδ' οὕτως τῶν σημαινομένων ὁ ἀριθμὸς πρὸς τὸ βραχύτερον συσταλήσεται: ΧΗΜΕΙΩCON, ΧΡΗCΙΜON, ΑΝΑΓΚΑΙON.*

2. Αὐτόθι. *Ἐπεὶ περ οὐδὲ ἐξ ὧν συμβαίνουσιν, ἀλλ' ἐξ ὧν παραλάττουσι χαρακτηρίζονται: ΩΡΑΙON, ΧΡΗCΙΜON.*

3. φ 53, Οἰκ. 43, Μ. 181. *Δεῖ γὰρ εἰς κοινὸν ἀναγαγεῖν τύπον, ἃ νῦν ἐπὶ τοῦ προταθέντος ἐγυμνάσθη προβλήματος· ὡς ἂν πρὸς πολλὰ εἶη τῶν εἰς τὴν αὐτὴν ἀπορίαν συνάγεσθαι δυναμένων, ἐξ ἐτοίμου καὶ καθολικωτέρας ἐφόδου τὴν λύσιν ἐπάγειν καὶ τὸ συνταράγιτον ἀποσκευάζεσθαι: ΧΡΗCΙΜON ΔΙΑΝ.*

4. φ 57, Οἰκ. 46, Μ. 189. *Τὰ μὲν γὰρ μέσην τινὰ τάξιν ἔχοντα πολλάκις εἴωθε καὶ ἀπὸ τῆς τῶν προσώπων ποιότητος προσλαμβάνειν τὴν αὔξησιν, ἃ δ' ἀμετροῦτο λόγῳ τὴν ὑπεροχὴν πρὸς πάντα φέρει, καὶ οἴκωθεν προβάλλεται τοῦ μεγέθους τὸ ἀσύγκριτον: ΩΡΑΙON, ΧΡΗCΙΜON.*

5. φ 62 ν, Οἰκ. 51, Μ. 205. *Εἰ δὲ τις αἰτίαν νεανιευόμενος ἐπιζητεῖ, τί δήποτε ἢ μὲν ἀνθρωπότης τὴν φύσιν, ὃ δὲ ἄνθρωπος καὶ τὴν φύσιν καὶ τὰ καθέκαστα πέφυκε δηλοῦν, λέληθεν ἑαυτὸν ἐν τῷ νομίζειν σοφίας ὑπόληψιν θηοῦν εἰς ἀμαθίαν ἐκφέρεσθαι ἀρχὰς ἐπιζητῶν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀναιτίων ἀπαιτεῖν αἰτίας ὑποσυρόμενος: ΧΡΗCΙΜON, ΩΡΑΙON, ΑΝΑΓΚΑΙON.*

6. φ 83^v, Οἰκ. 68, Μ. 269. Καίτοι γε πόσω μᾶλλον ἀκόλουθον ἐννοεῖν, ὡς εἶπερ τὰ τῆς ψυχῆς ἰδιώματα τῷ σώματι πάρεστιν, ἢ τοῖς τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ χαρακτηρίζεται, οὐκ ἂν αὐτοῖς ποθεν ἢ ἔνωσις περιγένοιτο, ἀλλ' οὐδ' εἴ τις δοίη, τῶν ἠνωμένων ἢ σύνοδος διασφύζοιτο: CHMEIΩCON, XPHCIOMON, ΩP(AION) KAI ANATKAIION.

7. φ 90, Οἰκ. 73, Μ. 285. Τὸ γὰρ παρέδωκε καὶ ἔδωκε καὶ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ἀντι τοῦ συνεχώρησεν, ἐνέδωκεν, εἶασε λαμβανόμενον, οὐ πρὸς τουναντίον τῆς ὁρμῆς ἐξεβίασατο, οὐδὲ τὸ ἀπροαίρετον κατάρχειν τῆς προαιρέσεως ἐπηγάκασεν: ΘΕΩP(IA) ΩP(A)IA.

8. φ 97, Οἰκ. 78, Μ. 305. Εἰ δὲ τῇ θέσει τῶν μαθητῶν ἢ τοῦ διδασκάλου ἀναίρεσις ἐπεται, πῶς οὐκ εἰς τόλμαν ἤκει: ΩP(A)IA H CYNΘHKH TOY ΛOΓOY. EIPHTAI ΔE ANTI TOY EIC TOAMAN ACYΓΓNΩCTON HKEI, ETI ΔE KOINOTEPON EPETI TIC, ΠΩC OYK ACYΓΓNΩCTON TO ΠΛHMEΛΛHMA.

9. φ 102, Οἰκ. 82, Μ. 316. Τί δὲ τοῦτο ἄλλο ἦν, ἢ τὸ φρονεῖν καὶ κηρύττειν: CYNΤΑΞΙC KAINOΠPΕΠHC.

10. φ 102^v, Οἰκ. 82, Μ. 317. Διδάσκων, παραινῶν, μυσταγωγῶν, κηρύττων τὴν πίστιν: CHMEIΩCON, THN CYNΤΑΞΙΝ KAI TO ENΘYMHMA.

11. φ 103^v, Οἰκ. 83, Μ. 320. Πλὴν οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ ἰδίωμα πλατύτερον ἐκδιδάσκειν, καίτοι γε οὐδὲ τοῦτο παρεῖδεν ἔμπροσθεν ὁ λόγος, ὅτι μὴ ἐστέρηται τοῦ αἰτιολογεῖσθαι: CHMEIΩCON THC CYNΤΑΞΕΩC TO KAINOΠPΕΠHC KAI CYNETPAMMENON KAI ΔIATI.

12. φ 123, Οἰκ. 92, Μ. 352. Ὁ μὲν ὀφθαλμὸν ἀντι ὀφθαλμοῦ τὸν κριτὴν ἐκκόπτειν ἀξιῶν, φόβῳ δηλονότι τοῦ παθεῖν ἢ μὴ εἶσι φρυγεῖν, τὴν ἐπ' ἀδίκους τόλμαν ἀναστέλλει· ἢ δὲ τοῦ μὴ ἀμύνασθαι ἀρετὴν τὸν ἡδίκημένον κρείττω περιπαθοῦς διαθέσεως καὶ ἀνθρωπίνης ἀντιληψέσεως καὶ θανμάζεσθαι ἀνακηρύττουσα ἄξιον: CHMEIΩCON THC CYNΤΑΞΕΩC TO ΓYΦHAYON.

13. φ 138^v, Οἰκ. 109, Μ. 400. Ἡμαρτιῶν ὁ Δαβὶδ, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων τὰ μέγιστα, οὐχ ἵνα θεὸς δικαιωθῆ (οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὐδενὸς ἁμαρτία θεῷ δικαιοσύνην περιάπτουσα), ἀλλ' ἐπεὶ περ ἡμαρτιῶν μὲν, οὐκ ἠῤῥησε δὲ οὔτε τῇ πωρώσει, οὔτε τῇ ἀπογνώσει τὴν ἁμαρτίαν, καταφεύγει δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν μετάνοιαν καὶ τὰ δάκρυα ἑαυτὸν σπουδάζων ἀποπλύνειν τοῦ ἁμαρτήματος, δίδωσι δὲ Θεὸς τὴν συγγνώμην ἐν τῇ φιλανθρωπίᾳ:

ΔΙΑΝ ΩP(AION) TO
CXHMA
KAI ΔI-
KAIOLO-
ΓIA ΠPΕ-
ΠOY(CA) ΘEOY

ΤΑ ΜΕΝ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΚΑΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ
Ο ΣΧΗΜΑ-
ΤΙΣΜΟΣ
ΔΕ ΚΡΕΙΤ-
ΤΩΝ Η
ΑΝΘΡΩ-
ΠΩΝ
ΔΙΑΛΕ-
Ξ(ΙΣ)

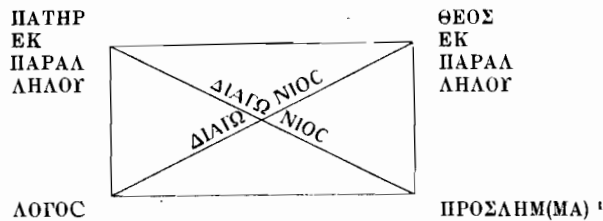
14. φ. 156, Ο'κ. 122, Μ. 440. 'Ο δὲ ἡμέτερος Γρηγόριος :

ΩΡΑΙΟΝ
ΗΜΕΤΕΡΟΣ ΦΗΣΙ
Η ΔΙΟΤΙ ΤΩ ΑΝΔΡΙ
ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΣΕΒΕΙΣ
ΛΟΓΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟ-
ΝΟΥΣ ΜΑΛΛΟΝ
ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΡΟ(Ε)
ΚΕΙΤΟ Η ΔΙΟΤΙ
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΘΡΟ-
ΝΟΥ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΑ-
ΣΙΑΝ ΚΑΙ ΑΚΟΝΤΕΣ
ΑΝΕΔΕΞΑΝΤΟ Η
ΔΙΟΤΙ ΤΟ ΠΟΙΜΝΙ-
ΟΝ ΠΟΛΛΑΙΣ ΚΑΙ ΚΑ-
ΛΑΙΣ ΑΡΔΕΥΞΑΝ-
ΤΕΣ ΚΑΙ ΠΙΑΝΑΝ-
ΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑ-
ΛΙΑΙΣ ΤΗΣ ΠΟΙΜΝΙ-
ΑΡΧΙΑΣ ΠΑΡΑ ΠΑΝ-
ΤΑ ΝΟΜΟΝ ΚΑΙ
ΘΕΣΜΟΝ ΑΠΗ-
ΛΑΘΗ
C
A
N 1)

¹ Τὸ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον αὐτὸ σχόλιον εἶναι δυνατόν νά ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν πρώτην εἴτε εἰς τὴν δευτέραν καθάρσεις τοῦ Φωτίου. Νομίζω πάντως ὅτι ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τὴν πρώτην, ἥτις καὶ προσκάλεσε τὴν μεγαλύτεραν ἀντίδρασιν καὶ ἐκ μέρους αὐτοῦ τοῦ Φωτίου καὶ ἐκ μέρους τῶν φίλων του. Σχετικῶς πρὸς τὴν δευτέραν καθάρσεις ὑπενομίζω ἐνταῦθα τὴν πρὸ πολλοῦ μὲν δημοσιευθεῖσαν, ἐλάχιστα ὅμως μέχρι τοῦδε χρησιμοποιηθεῖσαν περικοπὴν ἐκ τοῦ «Συνοδικοῦ» τοῦ φερομένου εἰς τὸν Συναῖτικόν κώδικα 482 (1117), φ 357^v-365: «Φώτιος δὲ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημούσῃ μερικῇ συνόδῳ παραιτήσεως ἐπιδέδωκε λίβελ-

15. φ 169^v, Οἰκ. 132, Μ. 484. *Εἰ γὰρ καὶ ἄνωθεν δοκεῖ προῖ-
ναι, τὸ τῆς διαιρέσεως, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς κάτωθεν πολυπραγμοσύνης
τάς τε αἰσθήσεις ἐπικούρους φέρων τῆς κρίσεως ὁ λογισμὸς καὶ τὸ περὶ
τὰ καθ' ἕκαστα ἀπλανὲς ἐκεῖθεν συναθροισάμενος ἐναντῶ καὶ οὕτως ἐπὶ
τὴν κοινοτέραν θεωρίαν ἀναδραμών, ὥσπερ ἀπὸ τινος περιοπῆς ἐμπει-
ροτέρον τε καὶ σφωώτερον τὰ κατωτέρω τε διορθῆ καὶ τὴν διαιρειτικὴν
προηγέγκατο μέθοδον, μεταγενεστέραν δηλονότι τῆς προειρημένης οὖσαν,
ὥσπερ ταύτην, ἦν ἐθέλουσιν ἀναλυτικὴν ὀνομάζειν: ΩΡΑΙΟΝ, ΧΡΗΣΙ-
ΜΟΝ, ΑΝΑΓΚΑΙΟΝ.*

16. φ 173, Οἰκ. 135, Μ. 493. *Ἐπὶ δὲ διαγράμματις γένοι' ἄν
σαφέστερον ἔχοντα τὰ εἰρημένα:*

17. φ 175, Οἰκ. 137, Μ. 500. *Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἡ τοιαύτη καταφυγὴ
δέδεικται μὲν διὰ τῶν εἰρημένων παραδειγμάτων σαθρὸν προβεβλη-
μένη καὶ περιυβρισμένον τῷ δικαίῳ τὸ ἄσυλον, οὐδὲν δὲ κωλύει καὶ νῦν
τὸν ἔλεγχον ἀπ' εὐθείας καὶ ἐπιτόμως εἰπεῖν: ΧΗΜΕΙΩΣΟΝ ΧΡΗΣΙΜΟΝ
ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΝ.*

18. φ 179, Οἰκ. 140, Μ. 512. *Δι' ὃ οὐδὲ γνωμικὸν εἶχε θέλημα:
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΤΙ Η ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΨΥΧΗ ΟΥΚ ΕΙΧΕΝ ΓΝΩΜΙΚΟΝ ΘΕΛΗΜΑ.*

19. Αὐτόθι. *Ἐκεῖ δὲ πάλιν ἡ ὑπόστασις μία καὶ εἰς ὃ θέλων, ἐν καὶ
τὸ θελητὸν, ἤγουν τὸ γνωμικὸν αὐτοῦ θέλημα: ΧΗΜΕΙΩΣΟΝ ΠΩΣ ΛΕΓΕ-
ΤΑΙ ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΝ ΓΝΩΜΙΚΟΝ ΕΠΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΕΛΗΜΑ ΠΟΛΛΑΧΟΥ ΔΙΑΒΟΛΗΝ
ΕΧΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΙΣΑΓΟΝΤΟΣ ΤΗΝ ΔΟΞΑΝ ΤΑΥΤΗΝ.*

λον διὰ βαθύτατον γῆρας καὶ σωματικὴν ἀσθένειαν τὰς αἰτίας ἀπαριθμούμενος, ἢ
εὐμαρῶς δεξαμένη αὐτοῦ τὴν παραίτησιν, ὃ ἠτήσατο ἀπεπλήρωσε». V. Benesevitch,
Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae
Catharinae in monte Sina asservantur. I, Petropoli 1911, 292.

¹ Τὸ σχέδιον ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, σελ. 135, σημ. 2. Πολλὰ
σχηματικὰ παραστάσεις φιλοσοφικῶν συλλογισμῶν εὑρίσκονται καὶ εἰς τὰ σχόλια
τοῦ ἐνδεχομένου εἰς τὸν Ἀρέθαν ἀνήκοντος κώδικος Vindobonensis phil. gr.
314 (εἰς τὸ τμήμα τὸ περιέχον τὴν «Ἐπιτομὴν τῶν Πλάτωνος βιβλίων» τοῦ Ἀλ-
κινόου). Περὶ τοῦ κώδικος αὐτοῦ, τὰ σχόλια τοῦ ὁποίου εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτα,
πρβ. Βασ. Λαούρδα, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Ἀλκίνοου.
Ἀθηνᾶ 54 (1950) 29 κέ.

20. φ 201 ν, Οίκ. 158, Μ. 584. *Και μὴ μὲ νομίσης σοφίαν λόγων και κράτος λέγειν και δύναμιν, τὴν περιεργον ταύτην και σοβοῦσαν και κομμωτικοῖς φαρμάκοις και ἄνθεσιν τὸ ἔμφυτον, κάλλος τοῦ λόγου νοθεύουσαν και τοῖς ἐπιπλάστοις χρώμασι τὸ μειρακιῶδες και ἔκλυτον πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσαν*: CHMELΩCON, ΩΡΑΙΟΝ ΟΛΟΝ. ΤΟΥC ΠΕΡΙ ΓΟΥΡΓΙΑΝ ΚΑΙ ΤΙΝΑC ΤΩΝ ΙCΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΑΙΝΙΤΤΕΤΑΙ.

21. φ 202, Οίκ. 158, Μ. 584. *Μηδ' αὖ ἐκείνην, ὅση τὸ σκυθροπὸν και ἀμειδὲς ἐπ' οὐδενὶ χρησιῶ ὑποδύεται, βαθεῖ τε τῆς ἀσαφείας ὑποκαθημένη σκότῳ, και τοὺς ἀμαθεῖς και ἀγελαίους τῶ περι αὐτὴν ζόφῳ συγγέουσά τε και καταπλήτιουσα, τυφλοὺς ἐρασιῶς ἐπισυρομένη καλλωπίζεται*: ΕΙC ΔΗΜΟCΘΕΝΗΝ ΚΑΙ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΝ ΑΠΟΤΕΙΝΕΤΑΙ.

22. Αὐτόθι. *Προσθεῖην δ' ἂν ἔγωγε και μάλα εἰκότως και τὸν «ἐπεπόνθει ἐγὼ» και «ἦδει ἐγὼ» και «ἀκηκόει ἐγὼ» και τὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις οὐκ εἰς μακρὰν ἀηδίαν αὐτὸς ἐμπέσοι, τὰ ἐκείνου διεξιῶν*: ΔΙΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ. ΔΕΟΝ ΓΑΡ ΜΕΤΑ ΤΟΥ Ν ΑΥΤΟC ΕΘΕΙ ΠΑΡΑΛΟΓΩ ΤΩΝ ΤΟΤΕ ΑΚΜΑCΑΝΤΩΝ ΦΗCΙ ΠΟΙΗΤΩΝ ΑΝΕΥ ΤΟΥ Ν ΠΡΟΦΕΡΕΙ Ο ΔΕ CΥΓΓΡΑΦΕΥC ΠΙΚΡΟΤΕΡΟΝ ΚΑΘΑΠΤΟΜΕΝΟC ΚΑΙ ΩC ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΝ ΚΑΙ ΑΡΧΗΓΟΝ ΤΩΝ ΤΟΙΟΥΤΩΝ ΥΠ' ΑΙΤΙΑΝ ΑΓΕΙ ¹.

23. φ 229, Οίκ. 201, Μ. 684. *«Πῶς ἐσοφίσαιο Σολομῶν ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους και ὑπὲρ Γαιθὰν τὸν Ἰσραηλίτην»*: Η ΑΥΤΗ ΚΑΙ ΠΡΟC ΤΟΝ ΒΑCΙΛΕΑ ΠΡΟCΠΟΙΟΥΜΕΝΟΝ, ΤΟΝ ΚΑΙCΑΡΑ, ΔΙ' ΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ².

24. φ 267, Οίκ. 206, Μ. 696. *«Τῶ αὐτῶ Ἀμφιλοχίῳ: Θεὸν οὐδεις ἐώρακε πόποτε»*: ΕΓΡΑΦΗ Η ΑΥΤΗ ΚΑΙ ΠΡΟC CΤΡΑΤΗΓΟΝ ³.

25. φ 360 ν, Οίκ. 222, Μ. 748. *«Διαιτὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ*

¹ Τὸ σχόλιον αὐτὸ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων 20 και 21 φέρονται και εἰς τὸν κώδικα Baroccianus gr. 217, εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω κείμενον, τὸ ἐποίησεν ὁμοῦς εἰς τὸν Baroccianus συμπεριλαμβάνεται μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου. Πρβ. Βασ. Λαούρδα, Ἐπὶ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου σχόλια τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217, Ἀθηνᾶ 55 (1951) 142 κέ.

² Τὸ ὡς ἄνω κείμενον φέρεται εἰς τὴν συλλογὴν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Θεοφάνει διακόνῳ και πρωτονοταρίῳ, αἰτησαμένῳ ὡς δῆθεν εἰς ἑαυτοῦ λύσιν ἀποριῶν, ἐκ βασιλικῆς δὲ τῆ ἀληθείας προστάγματος τὴν ἀξίωσιν ποιηκότι*». I. Βαλέτια, Φωτίου Ἐπιστολαί, Λονδῖνον 1864, 348.

³ Τὸ κείμενον αὐτὸ φέρεται εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς Ἰσῆρων 684 ὡς ἐπιστολὴ ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Τῶ φιλοχρίστῳ και μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλείῳ ἀρξαμένῳ γράφειν και ἀποριῶν τιῶν ἐπιζητήσαντι λύσεις*». Πρβ. A. Paradooulos - Kerameus, Sanctissimi Patriarchae Photii, archiepiscopi Constantinopoleos, Epistolae XLV e codicibus Montis Atho, Petropoli 1896, 1, σσμ. 1. Βασ. Λαούρδα, Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, ΕΒΕΣ 21 (1951) 93 κέ. Τὸ σχόλιον αὐτὸ ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, σελ. 206, σσμ. 3.

Παῦλος ὁ Ἀπόστολος προτάττει τὸ ἴδιον ὄνομα»: ΤΟΥΤΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΑΛΛΟΝ ΕΓΡΑΦΗ· ΚΑΤΑ ΔΕ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΕΓΡΕΙΝ ¹.

26. φ 363 ν, Οἰκ. 230. Καὶ τί δὴ ἀπαντῆσαι ἡμῖν τῶν ἀτόπων, εἰ φαίμεν μὴ τῇ προγνώσει τοῦ Θεοῦ τοῦτο ἐπιπεσεῖν: ΩΡΑΙΟΝ ΕΓΝΩΣΤΑΙ Τῷ ΘΕῷ ΚΑΙ ΔΙΩΡΙΣΤΑΙ ΑΜΕΤΑΚΙΝΗΤΩΣ ΚΑΙ ΑΤΡΕΠΤΩΣ ΕΚΑΤΕΡΟΝ ΔΑΚΡΥΣΑΝΤΙ ΜΕΝ ΚΑΙ ΔΕΗΘΕΝΤΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΘΗΚΗΣ ΤΟ ΑΠΑΡΑΒΑΤΟΝ, ΜΗ ΔΑΚΡΥΣΑΝΤΙ ΜΗΔΕ ΔΕΗΘΕΝΤΙ Ο ΧΩΡΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΧΡΟΝΟΣ ΑΜΕΤΑΘΕΤΟΣ. ΟΥΚΟΥΝ ΟΥΔΕΤΕΡΟΣ ΟΥΤΕ ΑΥΕΤΑΙ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΟΥΤΕ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΤΕΡΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΖΕΤΑΙ ΑΛΛ' ΕΚΑΤΕΡΟΣ ΑΥΤΩΝ ΕΝ Τῇ ΙΔΙΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦῃ ΤΟ ΗΔΡΑΣΜΕΝΟΝ ΕΧΟΝ ΚΑΙ ΠΑΓΙΟΝ ΕΠΙΔΕΙΚΝΥΤΑΙ. ΣΟΦΙΖΟΜΕΝΩΝ Δ' ἌΝ ΕΙΗ ΚΑΙ ΟΥ ΦΙΛΑΛΗΘΩΣ ΕΞΕΤΑΖΟΝΤΩΝ ΤΟ ΛΑΜΒΑΝΕΙΝ ΩΣ ΕΝΑ ΚΑΤΑ ΑΡΙΘΜΟΝ ΤΟ ΔΥΑΔΙΚΟΝ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΟΡΙΣΤΙΑΝ ΤΟ ΑΜΕΤΑΘΕΤΟΝ ΑΥΤΩΝ ΕΞΟΡΧΕΙΘΑΙ ΚΑΙ ΟΥΚ ΑΛΛΟΥΣ ΑΛΛ' ΕΑΥΤΟΥΣ ΠΑΡΑΛΟΓΙΖΟΜΕΝΩΝ. ΕΛΑΚΡΥΣΑΣ; ΘΡΗΝΟΙΣ ΘΕΟΥ ΕΔΕΗΘΗΣ; ΕΧΕΙΣ ΚΑΤΑΘΗΚΗΝ ΑΜΕΤΑΤΡΕΠΤΟΝ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΥΣΑΝ, ΤΑ ΙΕ' ΕΤΗ· ΟΥΔΕΝ ΤΟΥΤΩΝ ΕΠΡΑΞΑΣ; Ο ΧΩΡΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΘΗΚΗΣ ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΡΑΤΩΣΕΙ ΣΟΥ ΤΟΝ ΒΙΟΝ. ΠΟΥ ΟΥΝ ΕΝΤΑΥΘΑ ΤΟ ΑΠΟΡΟΝ; ΠΟΥ ΤΟ ΑΟΡΙΣΤΟΝ ΤΟΥ ΟΡΟΥ; ΠΟΥ ΤΑ ΠΑΡΑΠΛΗΣΙΑ ΛΗΡΗΜΑΤΑ;²

¹ Τὸ κείμενον αὐτὸ φέρεται εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς Ἰβήρων 684 ὡς ἐπιστολὴ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Πέτρος πατρικίω» (φ 606). Τὸ σχολίον ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, σελ. 222, σημ. 2.

² Τὸ μακρὸν αὐτὸ σχολίον ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου μετὰ τινων δμως παραναγνώσεων. ΟΥΔΕΤΕΡΟΣ: Οἰκ. οὐδέτερον. ΕΚΑΤΕΡΟΣ: Οἰκ. ἐκάτερον. Ἡ διὰ πεζῶν στοιχείων μεταγραφὴ τοῦ κειμένου ἔχει ὡς ἑξῆς: "Εγνωσται τῷ Θεῷ καὶ διωρίσται ἀμετακινήτως καὶ ἀτρέπτως ἐκάτερον. Δακρῦσαντι μὲν καὶ δεηθέντι, τῆς καταθήκης τὸ ἀπαράβατον, μὴ δακρῦσαντι μηδὲ δεηθέντι, ὁ χωρὶς τῆς προσθήκης χρόνος ἀμειάθετος. Οὐκοῦν οὐδέτερος οὔτε λύεται τῶν ὄρων οὔτε κατὰ τοῦ ἑτέρου ἀνταγωνίζεται, ἀλλ' ἐκάτερος αὐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ περιγραφῇ τὸ ἠδρασμένον ἔχον καὶ πάγιον ἐπιδείκνυται. Σοφίζομένων δ' ἂν εἴη καὶ οὐ φιλαλήθως ἐξεταζόντων τὸ λαμβάνειν ὡς ἓνα κατὰ ἀριθμὸν τὸ δυαδικὸν τῶν ὄρων καὶ κατὰ τὴν ἀοριστίαν τὸ ἀμειάθετον αὐτῶν ἐξορχεῖσθαι καὶ οὐκ ἄλλους ἀλλ' ἑαυτοὺς παραλογιζομένων. Ἐδάκρυσας; θρήνοις Θεοῦ ἐδεήθης; ἔχεις καταθήκην ἀμετάτρεπτον, τὴν ζωὴν περιορίζουσαν, τὰ ἰε' ἔτη· οὐδὲν τούτων ἐπραξας; ὁ χωρὶς τῆς καταθήκης χρόνος περατώσει σου τὸν βίον. Ποῦ οὖν ἐνταῦθα τὸ ἀπορον; ποῦ τὸ ἀόριστον τοῦ ὄρου; ποῦ τὰ παραπλήσια ληρήματα; Ἡ εἰς τὸ σχολίον αὐτὸ ἐπίκρισις δὲν ἀφορᾷ βεβαίως εἰς τὸν Φώτιον, μὲ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου συμφωνεῖ καὶ ὁ σχολιαστής, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπορίαν τοῦ ἐπιστολογράφου, ἣτις ὑπῆρξεν ἀφορμὴ διὰ νὰ γράψῃ ὁ Φῶτιος τὸ «Ἀμφιλόχιον» αὐτό. Πρβ. τὴν ἀπορίαν ὡς διατυπώσεται ὑπὸ τοῦ Φωτίου: "Ὅθεν προτρέψαι ἡμᾶς ἠξιῴσατε περὶ ζητήματός ἡμῶν, τοῖς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀμφιβαλλομένου εἰπεῖν, καὶ τὰ τῆς οἰκειᾶς ἡμῶν παρασιτοῖαι γνώμης. Τοῦτο δὲ ἐστίν, εἰ πεπεισθαι ἡμᾶς χρὴ ὄρους ὑπὸ Θεοῦ πεπῆχθαι τῆς ἐκάστου ζωῆς, καθ' οὗς ἀποτελεῦται τὸν βίον ἐκάστου συμβῆσεται. Οἰκονόμος, 226. Τὸ κείμενον τοῦ Φωτίου δὲν δημοσιεύεται εἰς Migne, διότι εἶχεν ἐκδοθῆ προηγουμένως ὡς ἔργον τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως (Migne 98, 90-123).

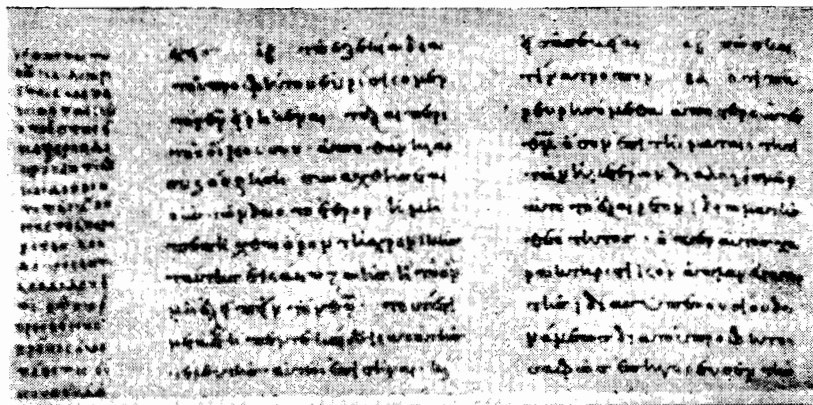
ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ ΤΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 25 σχόλιον, ὡς δημοσιεύεται ἀνωτέρω, ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τοῦτο καὶ πρὸς ἄλλον ἐγράφη· κατὰ δὲ τὸ τέλος εὐρεῖν». Προφανῶς ὁ σχολιαστὴς παραπέμπει εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος, ὅπου εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ παραθέσῃ ἐπεξηγήσιν τοῦ σημείου τούτου, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἄλλων τινῶν σημείων χρηζόντων ἐπεξηγήσεως. Ἐπειδὴ ἕμως οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος, τὸ ὅποιον θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπεξηγοῦν ἀσαφῆ σημεῖα τοῦ κειμένου ἢ τῶν σχολίων, εἶναι ὀρθὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ βιβλιογραφικὴ ἐργασία, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχόλια, δὲν συνεπληρώθη. Τὰ «Ἀμφιλόχεια» καὶ αἱ «Ἐπιστολαί» τοῦ Φωτίου ἀποτελοῦν ἰδιάζον ἐκδοτικὸν πρόβλημα, διότι, ἐνῶ ἔχομεν δύο διαφόρους χειρογράφους παραδόσεις, μίαν διὰ τὰ «Ἀμφιλόχεια» καὶ ἄλλην διὰ τὰς «Ἐπιστολάς», εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς συλλογὰς ὑπάρχουν πολλὰ ὅμοια κείμενα, τὰ ὅποια εἰς μὲν τὴν συλλογὴν τῶν «Ἀμφιλοχίων» φέρονται ὡς θεολογικαὶ διατριβαί, εἰς δὲ τὰς «Ἐπιστολάς» ὡς ἐπιστολαί, μετὰ τοῦ ὀνόματος μάλιστα τοῦ παραλήπτου¹. Ἀπὸ ἐκδοτικῆς ἀπόψεως ἡ διπλῆ φύσις τῶν κειμένων αὐτῶν ἀποτελεῖ ἐνίστε δυσεπίλυτον πρόβλημα, διότι μερικαὶ ἐπιστολαὶ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ σώματος τῶν «Ἐπιστολῶν» ἀπαντοῦν εἰς ἓνα μόνον κώδικα², ἐνῶ τὰ αὐτὰ κείμενα, ὅχι πλέον ὡς ἐπιστολαί, ἀλλ' ὡς θεολογικαὶ διατριβαί, φέρονται εἰς τὴν παράδοσιν τῶν «Ἀμφιλοχίων» εἰς πολλοὺς κώδικας³. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου προκύπτει ὅτι ὁ Φῶτιος συμπεριέλαβεν εἰς τὰ «Ἀμφιλόχεια» καὶ ἐπιστολάς πρὸς φίλους του ἐπὶ ζητημάτων θεολογικοῦ χαρακτήρος ἀφαιρέσας ἀπλῶς

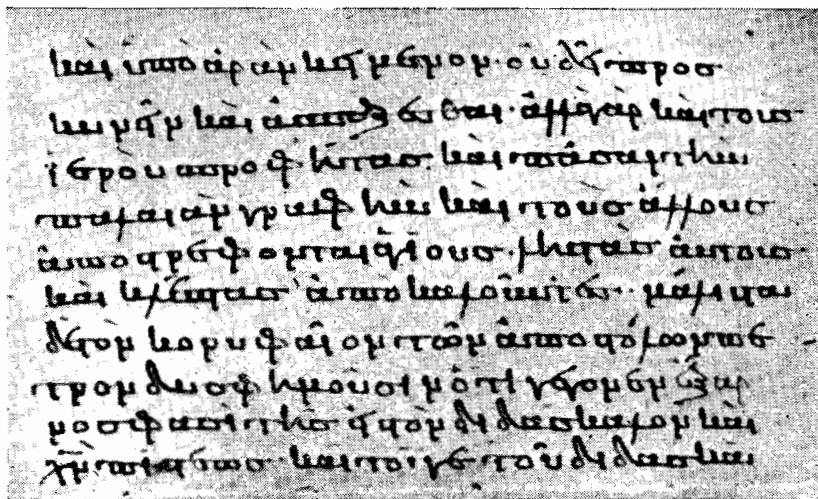
¹ Περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἴδε Βασ. Λαούρδα, Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, ΕΕΒΣ 21 (1951) 93.

² Τριαύτη εἶναι π. χ. ἡ περίπτωση τῆς πραγματείας περὶ τῆς φράσεως τοῦ Ἰωάννου «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε», ἥτις ὡς «Ἀμφιλόχιον» φέρεται εἰς πλείους ὅσους κώδικας τῆς συλλογῆς τῶν «Ἀμφιλοχίων», μόνον δὲ ἀπὸ τὸν κώδικα Ἰβήρων 684 φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἦτο ἐπιστολή.

³ Ἐπὶ πλέον τῶν ἐκ τοῦ κώδικος Baroccianus graecus 217 καὶ τῶν ἀπογράφων αὐτοῦ γνωστῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, ὡς καὶ ἄλλων τινῶν ἐπιστολῶν, παραδιδομένων ὑπὸ δευτέρας ομάδος κωδίκων, ὁ κώδιξ Ἰβήρων 684 περιέχει καὶ ἄλλας ἐπιστολάς, μὴ φερομένας εἰς τὰς ὡς ἄνω δύο ομάδας τῆς παραδόσεως. Αὐταὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἔ. ἀ. (Byz. Zeitschr. 8 (1899) 647-671). Ἐπὶ πλέον ὅμως τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ Παπαδοπούλου Κεραμέως κειμένων, εἰς τὸν ἴδιον κώδικα ὑπάρχουν καὶ μερικὰ «Ἀμφιλόχεια» ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν. Πρβ. τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ κώδικος ὑπὸ Φ. Γεωργανιά εἰς Σ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, 2, Cambridge 1900, 592-596.

Εἰκ. 1. Δείγμα γραφῆς τοῦ κώδικος Laures 449.

Εἰκ. 2. Δείγμα γραφῆς τοῦ κώδικος Palatinus graecus 216.

τα ονόματα τῶν αποδεκτῶν καὶ προσθέσας ὡς τίτλον τὸ εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἐξεταζόμενον πρόβλημα ἢ τὸ χωρίον τῆς Γραφῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἢ εἰς τὸν πρόλογον τῶν «Ἀμφιλοχίων» διδομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φωτίου πληροφορία, ὅτι προσεπάθησε νὰ ἀπαντήσῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὰ ὑπερτριακόσια ἐρωτήματα τοῦ Ἀμφιλοχίου, δέον νὰ μὴ ἐρμηνευθῇ κατὰ λέξιν, ὡς σημαίνουσα ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος ἀπέστειλεν ὄντως εἰς τὸν Φώτιον ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ταυτοχρόνως, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἀπήντησεν ὁ Φώτιος, ἀλλὰ νὰ ἐννοηθῇ ὡς σημαίνουσα ὅτι ὁ Φώτιος ἀφιερώνει εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον τὴν συλλογὴν τῶν μικρῶν θεολογικῶν διατριβῶν ἀπαρτίσας ταύτην ἐξ ἄλλων προηγουμένων ἐργασιῶν του ἄνευ περαιτέρω ειδικῆς ἐπεξεργασίας. Πράγματι ὀγδοήκοντα περίπου κεφάλαια ἐκ τῶν ὑπερτριακοσίων εἰς τὰ «Ἀμφιλόχεια» ἀπαντοῦν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν «Ἐπιστολῶν» ὡς ἐπιστολαί, ἀρκετὰ δὲ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἐξεταζόμενα ὡς πρὸς τὴν σύνθεσίν των δεικνύουν ὅτι, μολοῦντι δὲν φέρονται εἰς τὴν συλλογὴν τῶν «Ἐπιστολῶν» ὡς ἐπιστολαί, πράγματι ὅμως εἶχον ἀρχικῶς γραφῆ ὡς ἐπιστολαί ¹. Κατὰ ταῦτα ὁ τίτλος τῶν «Ἀμφιλοχίων»: «Ἀμφιλοχίῳ, μητροπολίτῃ Κυζίκου, ἐν τῷ καιρῷ τῶν πειρασμῶν διαφόρων ζητημάτων, εἰς ἀριθμὸν τ' κεφαλαίων συντελούντων, ἐπίλυσιν αἰτησαμένῳ», δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς τίτλος πλαστός, τεθεῖς ἐπὶ κεφαλῆς μικρῶν θεολογικῶν διατριβῶν, γραφεισθῶν ὑπὸ τοῦ Φωτίου κατὰ διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀφιερωθεισῶν τελικῶς, ἀφοῦ συνεκεντρώθησαν εἰς ἑνιαῖον σῶμα, εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον. Ἡ διπλῆ αὕτη φύσις πολλῶν ἐκ τῶν κειμένων εἰς τὰ «Ἀμφιλόχεια» καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν συσχέτισιν τῶν ὁμοίων κειμένων πρὸς ἀλληλα, τοῦτο δὲ ἐνδεχομένως εἶχε πρόθεσιν νὰ κάμῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος ὁ σχολιαστής ².

¹ Οἱ ἐκδόται τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne ἀφῆρσαν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἐπιστολῶν κατὰ τὴν ἔκδοσιν Montacutius, τὴν ὁποῖαν ἀνετύπωσαν, ὅλας τὰς ἐπιστολάς, αἱ ὁποῖαι παραδίδονται καὶ εἰς τὰ «Ἀμφιλόχεια» καὶ ἐξέδωκαν τὰ κείμενα αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδικῶν τῶν Ἀμφιλοχίων. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐσφαλμένον, διότι ἐνῶ τὰ ἴδια τὰ κείμενα εἶναι τοιοῦτοτρόπως προσετὰ, οἱ ἀποδέκται ὅμως τῶν ἐπιστολῶν μένουσιν ἄγνωστοι. Ὁ Βαλέττας, ἀπεναντίας, εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου (Λονδίνον 1861) συνεξέδωκεν ὅλα τὰ ὡς ἐπιστολαί καὶ Ἀμφιλόχεια παραδιδόμενα κείμενα (ἐξαιρέσει τῶν τοῦ κώδικος Ἰβήρων 681, τὸν ὁποῖον δὲν ἐγνώριζεν) ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ἐπιστολαὶ δογματικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαί».

² Σημειωτέον ὅτι τὸν ἴδιον χαρακτήρα τῆς «ἐπ' εὐκαιρίᾳ» καὶ «ἐκ τοῦ προχείρου» ἐκδόσεως ἔχουν καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Φωτίου. Τὸ «Λεξικόν» ἀφιερῶνται «Θωμᾷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ ἄρχοντι τοῦ Λυκοστομίον, οἰκείῳ μαθητῇ», μὲ τὴν παρατήρησιν: «ταῦτας δὲ ἄρα εἰ καὶ μὴ πάσας—οὔτε γὰρ ῥάδιον, οὔτε ἀλαζονείας ἢ ὑπόσχους πόρρω, ἅμα δὲ καὶ μείζονος ἢ καθ' ἡμᾶς σχολῆς—ἀλλ' οὔν ἄς μάλιστα

Ἡ διαπίστωση αὕτη τῆς ἀτελείας τοῦ κώδικος εἶναι χρήσιμος διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ χαρακτήρος τῶν σχολίων ἐνταῦθα. Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν μικρὸν ἀριθμὸν καὶ τὸν πολὺμορφον χαρακτήρα τῶν σχολίων, ἐξ ὧν ἄλλα εἶναι γλωσσικοῦ, ἄλλα φιλολογικοῦ καὶ ἄλλα φιλοσοφικοῦ ἢ θεολογικοῦ περιεχομένου, ὁ σχολιαστὴς ἐσημείωσεν εἰς τὸν κώδικα ὅτι ἐνδιέφερον αὐτὸν προσωπικῶς καὶ ὄχι ὅτι θὰ ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὰ κατανοηθῆ ἢ ἐργασία τοῦ Φωτίου ὑπὸ τῶν ἀναγνωστῶν. Κατὰ ταῦτα δὲν πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς, φιλολογικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ περὶ προσωπικῶν σημειώσεων εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κώδικος ὑπὸ ἐξαιρετικῶς λογίου ἀναγνώστου, θαυμαστοῦ τοῦ Φωτίου. Οὗτος, ἔμπειρος εἰς ζητήματα φιλολογικά, φιλοσοφικά καὶ θεολογικά, διεπιστώθη ὅτι εἶναι καὶ ὁ σχολιαστὴς τῶν «Ἐπιστολῶν»

γ' εἶδέναι προσήκει καὶ ἀναγκαῖον κεχρηθῆαι συναγαγὼν τὴν ἀναγραφὴν σοι κατὰ στοιχεῖον ἐποιήσασθαι» (Photii Patriarchae Lexicon, Naber, Leiden, I, 1861, 200). *Ἴδε περὶ αὐτοῦ R. Reitzenstein, Der Anfang des Lexicon des Photios. Berlin 1907. Ἡ «Βιβλιοθήκη» ἀφιερῶται «ἡγουμένῳ ἀδελφῷ Ταρσίου» μὲ τὴν παρατήρησιν: «Ἐπειδὴ τῷ τε κοινῷ τῆς προσβείας καὶ τῇ βασιλείῳ ψήφῳ προσβέειν ἡμῶς ἐπ' Ἀσσυρίους ἀσεβείας ἤτησας τὰς ἕποθῆσεις τῶν βιβλίων, οἷς μὴ παρίτηχε ἀναγνωσκομένους, γραφῆναι σοι... ὁπρὲ μὲν ἴσως τοῦ σοῦ διαπύρου πόθου καὶ τῆς θεομῆς αἰτήσεως, θάπτιον δὲ ἢ ὅσα ἂν τις ἄλλος ἐλίπσειε, τυχόντες ἀπογραφῆως, ὅσα αὐτῶν ἢ μνήμη διέσωζε, τὸν σὸν ὅσοιο ἀφοσιούμενοι πόθου καὶ τὴν ἀξίωσιν ἐκδεδώκαμεν» (Photii Bibliotheca, Bekker, Berlin 1824, I). Ὁμοίως καὶ τὰ «Ἀμφιλόχεια»: «Τῆς σπουδῆς σου τὸ γνήσιον ἐνσώπηθεις, τὴν σὴν ἀγῆκα πρὸς πέρας ἐλθεῖν, ὡς ἤλιπας, αἴτησιν, καίτοι πολλὰ ἦν καὶ κοίτης εἶχεν ἢ τὴν ἐμὴν γνώμην ἐκείθεν ἀντίστέλλειν... τοῦ καιροῦ οὐνεοταλμένον... καὶ ὁπρὲ τυχόντος... πλὴν τοσοῦτον γε καὶ τηλικούτων ὄντων τῶν πρὸς τὰναντία φερόντων, ἔχεις, ὅσοιο φθάσαντες ἔφημεν, ὅσοιο ἤτησας, οὐ λέξει μὲν ἐξευλασμένη καλλωπιζόμενον τοῦ συντάγματος, τοῖς ἐπιτηχοῦσι δὲ τῶν ὀνομάτων» (Ἀμφιλόχεια, Οἰκονόμος, I). Πρβ. καὶ τὸ τέταρτον βιβλίον «Κατὰ τῆς τῶν Μοναχίων ἀρτιφροῦς πλάνης», τὸ ἀφιερῶμενον «Ἀρσενίῳ τῷ δοσιτάτῳ μοναχῷ, προσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν»: «Ἐπειδὴ σὸν τοὺς λόγους ἐκείτους εἰς γραφὴν ἀναληφθέντας ἐπεζήτησας, ἢ δ' ἀπαγὴ τῶν βιβλίων ἀκείνοις ἑσπρόθιον ζημίαν ἐπέβαλε... καθ' ὅσον οἶόν τέ ἐστιν ἡμῖν καὶ ἢ τοῦ καιροῦ συγχωρεῖ βασιτεῖς, καθυποβάλλοντες ἐκδόσει... τῇ σῇ διεπεμμάμεθα δοσιτέτι» (Migne, PG, 102, 179-180). Πρβ. ἐπίσης καὶ τὴν εἰς ἀγνωστον ἀφιερῶμένην πραγματείαν τοῦ ἰδίου «Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας»: «Ἐπειδὴ δὲ τὸ σὸν μεγαλοπροεπὲς καὶ θεοφιλέστατον σπούδασμα σίνουπῆν τινα τῶν ἐλέγχων καὶ ὑποτύπων ἐξητήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὁρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ θείου ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως τὸ πέρας εἰπιθεῖσεται» (Migne, PG, 102, 280). Ἐκ τῶν ὁμοιοτήτων αὐτῶν εἰς τοὺς ὡς ἄνω προλόγους προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Φώτιος ἐξέδιδε τὰ ἔργα του τῇ αἰτήσῃ φίλων του καὶ ἄνευ πλήρους ἐπιξεργασίας. Τοῦτο ὁμοῦ δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς σημαίνον ὅτι ὁ Φώτιος ἀφιέρωνε τὰ ἔργα του εἰς φίλους καὶ ὅτι ἀπὸ μετριοφροσύνης ἐτόνιζεν ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀτελείας.

τοῦ Φωτίου εἰς τὸν κώδικα *Baroccianus graecus 217*. Ἡ μεταξὺ ἑμῶς τῶν δύο σχολιαστῶν σχέσις προχωρεῖ ἔτι περισσότερον: Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 92 «Ἀμφιλόχιον» τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ζητήματα διάφορα τοῦ Ἀποστόλου, διὰ Κ καὶ Ζ κεφαλαίων ἐπιλυόμενα*» καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 28 (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν Βαλέττα) ἐπιστολὴν, τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «*Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας*», εἰς δύο δηλαδὴ κείμενα ὅμοια καθ' ἑαυτὰ ἄλλα πλὴν τοῦ τίτλου, οἱ κώδικες Λαύρας 449 (τῶν «Ἀμφιλοχίων») καὶ *Baroccianus graecus 217* (τῶν «Ἐπιστολῶν») ἔχουν τὰ ἴδια σχόλια¹. Τοῦτο σημαίνει ἢ ὅτι ἔχομεν δύο διαφορετικούς σχολιαστές, ὁ ἕτερος τῶν ὁποίων συμπεριέλαθεν εἰς τὰ σχόλια του μερικὰ ἐκ τῶν σχολίων τοῦ ἐτέρου, ἢ ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ σχολιαστής εἶναι ὁ ἴδιος, μετέφερε δὲ ἐκ τοῦ ἐνὸς κώδικος εἰς τὸν ἄλλον τὰ ἴδια σχόλια, ἐφ' ἧσον καὶ εἰς τοὺς δύο κώδικας ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κειμένου. Ἡ δευτέρα αὐτῆ ἀποψις εἶναι, νομίζω, ἡ μόνη ὀρθή, ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς ὁμοιότητος, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ τῶν σχολίων εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» καὶ εἰς τὰ «Ἀμφιλόχια», ἀφ' ἐτέρου δὲ λόγῳ τῆς λογιότητος, ἣτις διακρίνει ἀμφοτέρας τὰς ομάδας τῶν σχολίων καὶ ἣτις ἀποκλείει τὴν ἄλλως πιθανὴν περίπτωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν σχολιαστῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς συμπεριέλαθεν, εἰς τὰ ἴδικά του σχόλια, σχόλια τοῦ ἐτέρου. Τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνέβη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν περίπτωσιν κλασσικῶν κειμένων, σχολιαζομένων κατὰ διαφόρους ἐποχάς², εἶναι, νομίζω, ἀπίθανον, προκειμένου περὶ συγγραφέως, γράφοντος κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ἐνάτου καὶ σχολιαζομένου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις τῶν σχολίων εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἔργα τοῦ Φωτίου εἶναι προφανής, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν τῆς 28ης ἐπιστολῆς καὶ τοῦ 92ου «Ἀμφιλοχίου», εἰς ἣν ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα παραδείγματα: Εἰς ἀμφοτέρας τοὺς κώδικας ὑπάρχουν πλεῖστα περιπτώσεις, καθ' ἃς χωρία τοῦ Φωτίου ἐπισημαίνονται εἰς τὸ περιθώριον διὰ τῶν λέξεων: «*ΩΡΑΙΟΝ*», «*ΧΡΗCΙΜΟΝ*» καὶ «*ΑΝΑΓΚΑΙΟΝ*», συνοδευόμενων συνήθως ὑπὸ τοῦ «*CHMEIΩCON*»: Εἰς ἀμφοτέρα τὰ σχόλια ὑποσημαίνονται ὠραῖαι φράσεις τοῦ Φωτίου· πρόδηλος ἐπίσης εἶναι καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ θαυμασμὸς τοῦ σχολιάζοντος διὰ τὴν προσωπικότητα

¹ Βαλέττα, *Ἐπιστολαί*, 306. Τὰ σχόλια εἰς Ἀθηνᾶν 55 (1951) 142-143.

² Πρβ. π. χ. τὴν σχέσιν τῶν εἰς Σοφοκλέα σχολίων εἰς *Al. Turyn*, *Studies in the Manuscript Tradition of the Tragedies of Sophocles*, Urbana 1952, 15-79.

τοῦ Φωτίου. Ἐπὶ τῇ βάζει τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν εἶναι, νομίζω, ἔρθον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ σχολιαστὴς τῶν κωδίκων Λαύρας 449 καὶ Baroccianus graecus 217 εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτός, ἐνδεχομένως δὲ εἰς τὸν κώδικα τῆς Λαύρας τὰ σχόλια εἶναι αὐτόγραφα· τὰ εἰς Baroccianus graecus 217, ὅπως ἤδη ἐτονίσθη, προέρχονται ἐξ ἀντιγραφῆς.

Ἵπολείπεται τὸ ζήτημα τοῦ ὀνόματος τοῦ σχολιαστοῦ. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐν Baroccianus graecus 217 σχολίων ἀπεδόθησαν ταῦτα εἰς τὸν Ἀρέθαν. Ἐὰν τὰ ἀναπτυχθέντα ἐκεῖ ἐπιχειρήματα εἶναι ὀρθά, ὁ Ἀρέθας εἶναι καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ κώδικος Λαύρας 449. Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐνδεχομένως εἰς τὰ ἐνταῦθα ὑπ' ἀριθμοῦς 17 — 19 δημοσιευόμενα σχόλια. Τὰ σχόλια αὐτὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 79 «Ἀμφιλόχιον», τὸ φέρον τὸν τίτλον: «Ποῖα δεῖ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὰ θελήματα καὶ ποῖόν ἐστι λέγειν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπινον θέλημα ὑποστατικόν καὶ ἕτερον»¹. Λόγω τῆς σχετικῶς μεγάλης ἐκτάσεώς του καὶ τῆς θεολογικῆς σημασίας του τὸ «Ἀμφιλόχιον» αὐτό, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συμβολὴ τοῦ Φωτίου εἰς τὸ θέμα τὸ προκαλέσαν τὴν ἕκτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, λίαν ἐνωρὶς ἤρχισε νὰ ἀντιγράφεται μεμονωμένως². Ἡ παλαιότερα μαρτυρία, τὴν ὁποίαν ἔχομεν, εἶναι ὁ κώδιξ τῆς ἄλλοτε Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Μόσχᾳ typographicus 394, ὑπ' ἀριθ. 32 κατὰ Matthaei καὶ 231 κατὰ Vladimir, ὁ φέρων τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα: «Стυλιανὸς διάκονος ἔγραψα Ἀρέθα ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, ἔτει κόσμου 791, Ἰνδικτιῶνος πέμπτῃς μηνὶ Ἀπριλίῳ συμπληρωθέντος τοῦ τεύχους»³. Τμήμα τοῦ κώδικος αὐτοῦ (ὅστις ἄλλοτε ἀνήκεν εἰς τὴν μονὴν Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους)⁴ ἀπεσπάσθη ὑπὸ τοῦ Matthaei καὶ ἐπωλήθη εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην τῆς Δρέσδης⁵, ὅπου καὶ φέρεται ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Dresden, D, A, 12. Τὰ εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ περιεχόμενα ἔργα εἶναι τὸ «Περὶ γνωμικῶν θελημάτων» τοῦ Φωτίου καὶ τὸ «Χρονογράφιον» τοῦ Νικηφόρου, ἀμφότερα μετὰ σχολίων τοῦ Ἀρέθα⁶. Ἀτυχῶς τὰ σχόλια αὐτὰ παρέμειναν ἀνέκδοτα, ὁ κώδιξ Dresden, D, A, 12 δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς τὴν Δρέσδην⁷,

¹ Ἀμφιλόχεια, Οἰκονόμος, 139-147.

² Πρβ. Barberini graeci 518 καὶ 584 καὶ Ottobonianus graecus 33.

³ Σ. Β. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἀθήναι 1913, 101.

⁴ Ἔ. ἀ.

⁵ Ἔ. ἀ. 101 καὶ ὑποσ. 5.

⁶ Ἔ. ἀ. 43 καὶ ὑποσ. 3, καὶ 47, ὑποσ. 6.

⁷ Κατ' ἐπιστολὴν τοῦ διευθυντοῦ τῆς Sächsische Landesbibliothek ὑπὸ χρονολογίαν 23·2·51 πρὸς ἐμὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ Dresden D, A, 12: «Die Handschrift ist durch Kriegsverlust den Beständen der Sächsischen Landesbibliothek verloren gegangen».

το ὡς ἀντιγράφων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐτοιμάσει ὁ Gebhardt διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐτοιμαζομένην ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρέθα καὶ τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσετο μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βερολίνου εἶναι ἄγνωστον καὶ εὐρίσκεται τώρα ¹. Οὕτω μέχρι τῆς ἀνευρέσεως τοῦ κώδικος Dresden, D, A, 12 ἢ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ Gebhardt οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆι μετὰ βεβαιότητος περὶ τῆς σχέσεως τῶν εἰς τὸ «Περὶ γνωμικῶν θελημάτων» τοῦ Φωτίου σχολίων τοῦ Ἀρέθα εἰς τὸν κώδικα Dresden, D, A, 12 καὶ τῶν εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμήμα τῶν «Ἀμφιλοχίων» σχολίων εἰς τὸν κώδικα Λαύρας 449. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα θὰ ἦτο περίεργον ἂν εἶχομεν κατὰ τὴν ἰδίαν περίπτωσιν ἐποχὴν δύο διαφορετικούς σχολιαστὰς διὰ τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ Φωτίου. Ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως ἄλλωστε τῶν σχολίων τοῦ Λαύρας 449 εἰς τὸν Ἀρέθαν συνηγοροῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀνωτέρω ἐκτεθέντες λόγοι· ἐπιπλέον δὲ καὶ οἱ ἀκόλουθοι: Ἀπὸ τὴν λαμπρὰν ἀνάλυσιν τῆς μεθόδου ἐργασίας τοῦ Ἀρέθα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους Κουγέα γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀρέθας συνήθιζε νὰ μεταγράφῃ σχολία του ἐξ ἑνὸς εἰς ἄλλον κώδικα ²: τοῦτο διεπιστώθη ἀνωτέρω ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὁμοίων εἰς τὸ ἴδιον τμήμα τῶν «Ἐπιστολῶν» καὶ τῶν «Ἀμφιλοχίων» σχολίων. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Κουγέα εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ σχολία τοῦ Ἀρέθα δὲν εἶχον χαρακτῆρα σχολίων φιλολογικῆς ἐκδόσεως, ἀλλ' ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σημειώσεις προσωπικοῦ χαρακτῆρος ³. Ὡς εἶδομεν, τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ φύσις τῶν σχολίων καὶ εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» καὶ εἰς τὰς «Ἀμφιλόχια». Ἀνακεφαλαίων τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα ἐπιχειρήματα, ἐκφράζω τὴν γνώμην ὅτι ὁ σχολιαστὴς αὐτὸς τοῦ Φωτίου, ὅστις ἔχει ἀρίστην μόρφωσιν, εἰδικῶς φιλολογικὴν καὶ γενικώτερον ἱστορικὴν, φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν, καὶ τρέφει δ' ἐπὶ πλέον βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Φώτιον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ Ἀρέθας.

Εἰς τ' ἀνωτέρω δὲν ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ παλαιογραφικοῦ χαρακτῆρος τῶν σχολίων. Ὁ γραφικὸς χαρακτῆρ τῶν σχολίων ἔχει ὁμοιότητάς τινας πρὸς τὸν τῶν σχολίων τοῦ Ἀρέθα εἰς τὸν Parisinus graecus 451 ⁴, ἐνόμισα ὅμως ὅτι ἐσωτερικὰ τεκμήρια ἔχουν μεγαλυτέραν βαρύτητα παλαιογραφικῶν ἐπιχειρημάτων, προκειμένου μάλιστα περὶ

¹ Οἱ κώδικες τῆς Πρωσικῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου εὐρίσκονται διεσκορπισμένοι εἰς τέσσαρας γερμανικὰς καὶ μίαν πολωνικὴν τώρα βιβλιοθήκην. Συνεχίζω τὰς προσπάθειάς μου διὰ περισσοτέρας πληροφορίας.

² Σ. Β. Κουγέας, ἔ. ἀ. 32.

³ Σ. Β. Κουγέας, ἔ. ἀ. 40 κέ.

⁴ Φωτοτυπία εἰς Κουγέα, ἔ. ἀ. πίν. VII.

ἀνδρός, δρᾶσαντος ἐπὶ πεντηκονταετίαν περίπου καὶ παρουσιάζοντος ἀπὸ κώδικος εἰς κώδικα καὶ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν σημαντικᾶς εἰς τὸν γραφικὸν χαρακτήρα του διαφοράς. Καὶ ἂν ἀκόμη τὰ σχόλια δὲν εἶναι καταγεγραμμένα διὰ τῆς χειρὸς του, τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτόν. Ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν «Ἐπιστολῶν» εἰς τὸν Baroccianus graecus 217, εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀντίγραφον ὑπὸ ἄλλης χειρὸς κώδικος αὐτογράφου τοῦ Ἀρέθα. Τὰ ὡς ἄνω ἐκτεθέντα ἐπιχειρήματα πείθουν, ἐλπίζω, ἐπαρκῶς ὅτι τὰ σχόλια εἶναι ἔργον τοῦ Ἀρέθα καὶ τοῦτο εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης ἐργασίας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΚΑΙΩΝ

Ἡ ὑπὸ τοῦ H. Grégoire ὑποστηριχθεῖσα ἄποψις, ὅτι μόνον ἐν ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων τοῦ «Κατὰ τῆς Μανικαίων ἀναδαστήσεως» εἶναι ἔργον τοῦ Φωτίου, τὰ δὲ ὑπόλοιπα τρία εἶναι συμπλήρημα συγγραφέως τοῦ δεκάτου αἰῶνος¹, ἄποψις, ἣτις ἤρχισέ νὰ ἐπιβάλλεται ταχέως², ἀντεκρούσθη ἐπ' ἐσχάτων διὰ λεπτομεροῦς φιλολογικῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν τεσσάρων βιβλίων ὑπὸ τοῦ J. Scharf³. Σχολιάζων τὴν ἐργασίαν ταύτην τοῦ Scharf εἶχα ὑποδείξει: τὴν ἀνάγκην μελέτης τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἣτις ἐνδεχομένως δύναται νὰ συμβάλῃ κατὰ τινὰ τρόπον εἰς τὴν προώθησιν τοῦ συζητουμένου προβλήματος⁴.

Τὴν σημασίαν τῆς μελέτης αὐτῆς ἀποδεικνύει τώρα ἡ νέα ἐκδοσις τῶν Ἀσκητικῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὑπὸ τοῦ Werner Jaeger καὶ τῶν περὶ αὐτὸν φιλολόγων τοῦ Institute for Classical Studies τοῦ Πανεπιστημίου Harvard. Ἀναλύων τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ «De Instituto Christiano» τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὁ Jaeger ἐπανεκδίδει τὰ δύο βιβλιογραφικὰ σημειώματα τοῦ κώδικος Leidensis Gronovianus 12 τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ πρκατηρεῖ ὀρθῶς ὅτι, ὡς ἐλόκληρος ὁ κώδιξ, οὕτω καὶ τὰ σημειώματα εἶναι ἀντίγραφον κώδικος τοῦ 10ου αἰῶνος⁵. Ταῦτα ἔχουν ὡς ἐξῆς: «βίβλος διαφέρουσα

¹ H. Grégoire, Les sources de l'histoire des Pauliciens: Pierre de Sicile est authentique et «Photius» un faux. Bull. Acad. Belg. Classe des lettres 22 (1936) 95 - 114.

² D. Obolensky, The Bogomils, Cambridge 1948, 31. St. Runciman, The Medieval Manichee, Cambridge 1947, 181.

³ J. Scharf, Zur Echtheitsfrage der Manichäerbücher des Photius. BZ 44 (1951) 487 - 494.

⁴ EEBΣ 21 (1951) 303.

⁵ Gregorii Nysseni Opera, VII, 1, Leiden 1952, 11 - 12.

ἀρσενίου μοναχοῦ καὶ ἡγουμένου μαθητοῦ μητροφάνους τοῦ ἀιδίμου μητροπολίτου σμύρνης» καὶ «ἐγράφη ἐν ἔτει ἀπὸ κτίσεως κόσμου ϚΥκα ινΔ ιε μηνὶ ὀκτωβρίῳ ἐπὶ ἀλεξάνδρου καὶ κωνσταντίνου τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων»¹. Τὸ τέταρτον βιβλίον τοῦ «Κατὰ Μανιχαίων» τοῦ Φωτίου, ὡς ἔχει ἐκδοθῆ εἰς Migne, ἔχει τὸν τίτλον: «ιοῦ αὐτοῦ κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀριφυοῦς πλάνης, Ἄρσενίῳ τῷ ὀσιωτάτῳ μοναχῷ πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν»². Ὁ Ἄρσένιος, πρὸς τὸν ὅποιον ἀφιερώνει τὸ τέταρτον βιβλίον τοῦ «Κατὰ Μανιχαίων» ὁ Φώτιος, ἀποκλείεται βεβαίως νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν μαθητὴν τοῦ Μητροφάνους τοῦ ἀρχετύπου τοῦ κώδικος Leidensis Gronovianus 12, διότι Φώτιος καὶ Μητροφάνης εὕρισκοντο εἰς δύο ἐντελῶς ἀντιθέτους παρατάξεις³. Ὁ παλαιότερος ἕμως ἐκ τῶν κωδίκων, τῶν διασωσάντων μέχρις ἡμῶν τὸ ἔργον «Κατὰ Μανιχαίων», ἔχει ὡς ἕνμα συγγραφεῖς ὄχι τὸ τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ τὸ τοῦ Μητροφάνους. Πρόκειται περὶ τοῦ κώδικος Palatinus graecus 216 τῶν μέσων περίπου τοῦ 10ου αἰῶνος, ὅστις ἀρχεται διὰ τῶν τριῶν «Κατὰ Εὐνομίου ἀντιρρητικῶν» τοῦ μεγάλου Βασιλείου, περατοῦται διὰ τῆς ἑμιλίας τοῦ ἰδίου εἰς Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα καὶ περιέχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κειμένων: «Μητροφάνους τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Σμύρνης ἐν συνόψει διήγησις τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως» (φ 76 - 211^v) καὶ «ιοῦ αὐτοῦ Μητροφάνους, τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Σμύρνης, Περὶ τῆς τοῦ παναγίου πνεύματος μυσταγωγίας καὶ ὅτι ὡσπερ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ υἱοῦ εἶναι, ὡς ὁμοούσιον καὶ ἀποστελλόμενον δι' αὐτοῦ» (φ 212 - 252^v)· εἰς τὸ τέλος ὁ τίτλος: «Μητροφάνους ἐπισκόπου Σμύρνης τὰ κατὰ Μανιχαίων»⁴. Τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι συγγραφεὺς εἶναι ὁ Φώτιος καὶ ὄχι ὁ Μητροφάνης, διότι ἐπὶ πλέον ὄλων τῶν ἄλλων κειμένων γνωρισμάτων, τὰ ὅποια ἔχει πρὸς ἄλλα ἔργα τοῦ Φωτίου, ἀναφέρεται εἰς τοὺς Πάπας τῆς Ρώμης Ἰωάννην τὸν ὄγδοον καὶ Ἀδριανὸν κατὰ τρόπον ἀποδεικνύοντα σαφῶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς

¹ Ἐνθ. ἀν.

² Migne, PG, 102, 177.

³ F. Doornik, The Photian Schism, Cambridge 1948, 57-59 καὶ 237-240.

⁴ H. Stevenson, Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae, 1885, 111-112. Ἐπὶ τοῦ κώδικος ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν ὁ J. Hergenroether, Migne, PG, 102, 266 καὶ σημ. 11-14. Τοῦ αὐτοῦ, Photius, Patriarch von Constantinopel, Regensburg, 3, 1869, 143 κέ.

εἶναι ὁ Φώτιος: Ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης—ἐμὸς γὰρ τὰ τε ἄλλα καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξωκείωτο τὰ ἡμέτερα—οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης ὁ ἡμέτερος—διὰ τῶν αὐτοῦ θεοσεβειστίων καὶ περιδόξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων... ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ παραγεγονότων... Ναὶ δὴ καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ἱερός Ἀδριανὸς συνοδικὴν ἡμῖν ἐπιστολὴν, ὡσπερ ἔθος παλαιόν, ἀναπέμψας¹. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Grégoire, ἡ μαρτυρία τοῦ κώδικος περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ «Κατὰ Μανιχαίων» δημιουργεῖ πρόβλημα σοβαρόν. Σημειωτέον ἕμως ὅτι τὸ τέταρτον βιβλίον εἰς τὸν κώδικα ἀντὶ τῆς μνείας τοῦ Ἀρσενίου ἔχει τὸν ἀκόλουθον τίτλον: «Κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀριφυοῦς πλάνης, δευτέρας ἐκδόσεως, Ἀντωνίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου». Τὸ δεύτερον βιβλίον, τὸ ἑποῖον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne τιτλοφορεῖται: «Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων», εἰς τὸν περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος κώδικα φέρεται ὡς: «Ἐκλογαὶ διαφόρων ὁμιλιῶν, ἃς διαφόρως ὠμίλησε Μητροφάνης, ὁ ἀγιώτατος μητροπολίτης Σμύρνης, πρὸς Νικηφόρον, τὸν ἐπιστολέφαντα τῆς νέας καὶ προσφάτου τῶν Μανιχαίων αἰρέσεως» (ψ 106^v). Ὁ «Λόγος Γ'» ἐν Migne, ἦτοι τὸ τρίτον βιβλίον, χωρίζεται εἰς Δευτέραν (ψ 128-143) καὶ Τρίτην ὁμιλίαν (ψ 143-161) εἰς τὸν κώδικα, τῆς τρίτης ἀρχομένης ἀπὸ τῆς φράσεως ἐν Migne: «Εἰ δὲ ἦν ὡς ὁ ἀποστάτης βούλεται λογισμός»². Πρὸ τῆς φράσεως αὐτῆς τὸ κείμενον ἐν Migne περατοῦται ὡς ἀκολούθως: «καὶ τὴν σωτηρίαν βραβεύειν καὶ πολλὰ ἄλλα», ὁ δὲ ἐκδότης ὑποσημειοῖ ὅτι εἰς τὸν κώδικα, ἐξ οὗ ἡ ἔκδοσις, ὑπάρχει κενόν τὸ κενὸν αὐτὸ συμπληροῦται εἰς τὸν ἡμέτερον κώδικα διὰ τῆς ἀκολουθοῦ φράσεως: «ἃ σπουδαίως ἐπιζητῶν ταχεῖαν εὐρήσεις τὴν τούτων μάθησιν καὶ διάλυσιν».

Ἐκ τῆς συντόμου αὐτῆς ἐξετάσεως τοῦ κώδικος Palatinus graecus 216 προκύπτει ὅτι τὸ κείμενον ἀποδίδεται εἰς ἄλλον συγγραφέα, ἔχει χωρισθῆ εἰς τμήματα διαφέροντα τῆς ἐν Migne ἐκδόσεως, παρέχει ὀνόματα (Ἀντώνιος Κυζίκου, Νικηφόρος), τὰ ὅποια ἐνδεχομένως θὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν προώθησιν τῆς ἐρεῦνης, συμπληροῖ δὲ ἐπὶ πλέον, εἰς μίαν τοῦλάχιστον περίπτωσιν, κενὸν εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ὑπάρχουσαν ἔκδοσιν. Προσθετέον ἐπίσης καὶ τὸ παρασελιδίον σχόλιον διὰ μεγαλογραμμάτου γραφῆς εἰς τὸ χωρίον τοῦ «Κατὰ Μανιχαίων» Migne 253: Ἐνθροπε τί λέγεις; δύο ἀρχαί; ἀλλὰ διὰ τοῦ πονηροῦ ταῦτα φθέρῃ σιόματος. Ὁ νόμος πολεμίας ἀρχῆς καὶ μαχομένης τῇ χάριτι;

¹ Migne, PG, 102, 380 καὶ 381.

² Ἐνθ. ἀν. 148.

ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ τῆς πονηρίας ἀπήχησεν ὄργανον· οἱ προφηταὶ μοί-
ρας χείρονος ; ἐκ τοῦ αὐτοῦ αὐτοῦ τῆς κακίας σκεύους καὶ τοῦτο προ-
χεῖται :

ΠΡΟCEXE
ΤΩ CΧΗΜΑ
ΤΙ ΤΗC ANA
ΓΝΩCΕΩC
ΚΑΙ ΟΤΙ ΚΟΜΜΑ
ΤΙΚΟC Ο ΛΟ
ΓΟC ΕΚΑC
ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΙ
ΑΝ ΑΥΤΟΤΕΛΗ
ΑΠΑΡΤΙΖΟΝ
ΤΟC (φ. 206^v).

Διὰ τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν γίνεται νομίζω σαφῆς ἡ ἀνάγκη ὄχι
μόνον ἱστορικῆς ἢ φιλολογικῆς, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ παλαιογραφικῆς
ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ τεθέντος ὑπὸ τοῦ Grégoire. Εἶναι νομίζω
δυσχερὲς νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι συγγραφεὺς τοῦ «Κατὰ Μανιχαίων» εἶναι
ὁ Μητροφάνης. Ἡ μαρτυρία ἡμῶς κώδικος τῶν μέσων τοῦ 10οῦ αἰῶνος¹
ἀποτελεῖ πρόβλημα, τοῦ ὁποίου τῆν λύσιν θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ εὑ-
ρωμεν μόνον ἐὰν γίνῃ γνωστὴ ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς ἡ χειρό-
γραφος παράδοσις τοῦ ἔργου.

Harvard University
Dumbarton Oaks

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

¹ Δείγμα γραφῆς βλ. ἐν τὰς σελ. 2.